

GLAS JOVANKE BROZ

SRPSKI KULTURNI CENTAR ZAGREB

8. — 30. 4. 2025.

Nakladnik: Srpsko narodno vijeće, Zagreb
Za nakladnika: Boris Milošević
Urednica kataloga: Davorka Perić
Tekstovi: Davorka Perić i Dejan Jović
Lektura i korektura: Jana Pamuković
Dizajn i prijelom: Tena Križanec & Igor
Stanišljević / Parabureau
Ilustracije: Natalia Linowska / Parabureau
Tisak: Kerschhoffset, Zagreb
Naklada: 250
Mjesto i godina izdanja: Zagreb, 2025

GLAS JOVANKE BROZ
SRPSKI KULTURNI CENTAR,
ZAGREB, PRERADOVIĆEVA 21
08.04. — 30.04.2025.

Autor koncepta: Dejan Jović
Kustosica izložbe: Davorka Perić
Postav: Davorka Perić
Suradnica na izložbi: Lea Bulaja
Grafički dizajn: Tena Križanec & Igor
Stanišljević / Parabureau
Ilustracije: Natalia Linowska / Parabureau
Fotografije: Fondacija Jovanka Broz
Tehnički postav: Vedran Grladinović

Organizator: Srpsko narodno vijeće, Zagreb
Glavni partner: Fondacija Jovanka Broz

Partneri: Filmske novosti, Radio-televizija
Srbije, Muzej Jugoslavije, GFC Produkcija, Arhiv
Jugoslavije

Zahvale: Svetlana Aleksić, Olja Mrđenović,
Dragana Bokan, Dragan Bisenić, Vladimir Tomčić,
Martina Uzelac, Ivica Đorđević, Hrvoje Vukosavić,
Danka Milošević, Friday Finally d.o.o., Dunav
osiguranje, Muzej Jugoslavije, Marina Vukasović,
Arhiv Jugoslavije, Milan Terzić, Arhiv Srba u
Hrvatskoj, Vida tv, Novosti, Andrej Šimić

**SNV
CHB**

The Movement

**MUZEJ
JUGOSLAVIJE**

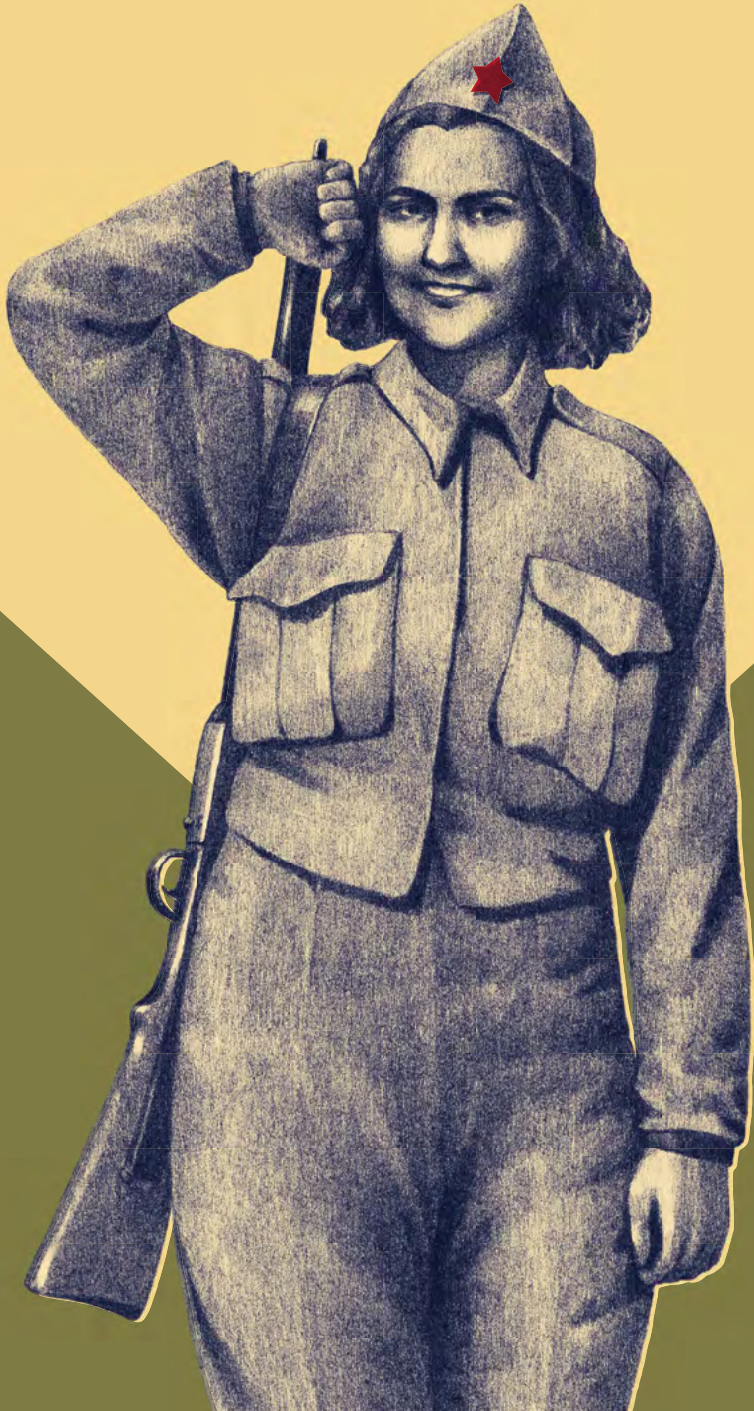
JOVANKA BROZ: PARTIZANKA, PRVA DAMA, UŠUTKANA SVJEDOKINJA

Jovanka Broz je bila (a i imala) jedno od najpoznatijih lica socijalističke Jugoslavije. Od 1952. supruga njenog jedinog predsjednika, Josipa Broza Tita, ona je bila svjedok vremena ali i njegova ikona, vjerojatno najpoznatija žena te zemlje. Pa ipak, u javnosti se samo nekoliko puta mogao čuti njen glas – najpamtljivije prilikom, kasnije će se pokazati nesretnog, porinuća broda *Berge Istra* (1972.). Oni koji su ga čuli svjedoče da su se iznenadili njegovom visinom.

Jovanka Broz bila je – u javnosti šutljiva, premda iza zatvorenih vrata prilično glasna – ikona jugoslavenskog socijalizma, njegova intrigantna figura koju smo svi znali ali je nismo imali prilike čuti, a time ni stvarno upoznati. Uvijek uz svoga supruga, u njegovoj neposrednoj blizini, bila je u njegovoj dubokoj sjeni.

Ova izložba stavlja Jovanku Broz u prvi plan. Izvlači je iz sjene njenog supruga, kojeg ovdje tretiramo kao sporednu – a nju kao glavnu – figuru. Ovdje ona nije samo lice, a njen život nije sveden samo na brak s Brozom, nego ga predstavljamo i obuhvaćamo u njegovoj cjelini: kao život prije Tita, s Titom i poslije njega.

Naslov izložbe – ‘Glas Jovanke Broz’ – ukazuje i na njenu glavnu svrhu i poruku. Ovom izložbom – posebno zato što se u okviru nje emitiraju i dijelovi (sklopljeni u jednu cjelinu od skoro sat i 20 minuta, u produkciji Vida tv) razgovora kojeg je s Jovankom Broz 2010. vodio i snimio ugledni novinar i diplomat, publicist Dragan Bisenić – nekadašnjoj se sveprisutnoj a nečujnoj ‘prvoj drugarici Jugoslavije’ vraća glas. Vraća joj se, također, i ‘pravo glasa’, odnosno pravo na njegovo javno iznošenje. Želimo je čuti, a ne samo vidjeti.

Jovanka Broz je, naime, već sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća – nakon što je njen brak s Titom ušao u krizu – postupno ali uporno marginalizirana, a potom i uklonjena iz javnog prostora, ugurana u šutnju i neku vrstu političke i društvene izolacije. Od 1977. do kraja njena života (2013.), javnost ju je mogla vidjeti samo na sprovodu njenog supruga, a kasnije praktički nikad. Tužila je državu u vezi nasljedstva Josipa Broza Tita, pisala brojna pisma njegovim političkim nasljednicima u kojima je protestirala protiv ‘poništanja’ i brisanja, a onda odbijala kompromise koje su nudili, čak i kad su bili prilično razumni. Odnos prema njoj bio je, zapravo, u velikoj mjeri odnos prema njemu. Detitoidizacija Jugoslavije započela je prije nego su se rastali (nikad razveli), a nastavila se time što su ukinute sve funkcije koje je Tito imao. S vremenom se pokazalo da novo rukovodstvo, koje je Tita prvo pratilo kao paralelno kolektivno rukovodstvo, govori *Poslije Tita – Tito*, a radi *Nikad više novi Tito*. U svijetu poslije Tita, država ju je počela tretirati kao potencijalnog neprijatelja, a Titovi suradnici tražili su da ju se hospitalizira zbog navodne psihičke nestabilnosti ako ne i bolesti, na što Tito nije nikada pristao.

Premda mu je postalo teško živjeti s njom, naročito stoga što ih je u tom braku, da parafraziramo princezu Dianu, bilo previše (uz Tita i Jovanku tu su bili i Stane Dolanc i Nikola Ljubičić i praktički cijela politička klasa) Tito ju je ipak štutio, znajući što bi joj se moglo dogoditi bez te zaštite. Neke druge žene komunističkih lidera prošle su dovoljno loše da bi Tito bio naivan u vezi s njenom mogućom sudbinom.

Jovanka Broz bila je nakon njegove smrti u izolaciji, sumnjčena da želi prigrabiti vlast, a možda i više od toga: razbiti Jugoslaviju. Oni koji su je optuživali za razbijanje Jugoslavije na kraju su je uspješno razbili. U situaciji u kojoj je zemlja bila u najdubljoj krizi, politički vrh Jugoslavije šezdesetak je puta na službenim sjednicama raspravljao o Jovanki Broz. Naručivali su i dobivali detaljne partijsko-policijske izvještaje, liječnička mišljenja, strahovali od njenih memoara i dnevnika, od njenih intervjuova i kontakata. Oni koji su imali vlast – a bili su svi odreda muškarci koji su napadali jednu ženu – na kraju su se pokazali daleko više paranoični od one koju su proglašavali paranoičnom.

Kao *prva dama* Jovanka Broz je bila i važna poruka (ako osoba to može biti) – i to i domaćoj i globalnoj javnosti. U domaćoj javnosti Titov i njen brak, sklopljen 1952. godine, kad je on imao 60 a ona samo 28 godina, simbolizirao je hrvatsko-srpsko, pravo jugoslavensko, bratstvo i jedinstvo koje je postalo ljubav. Kad je taj brak 'pukao', postao je simbol daleko šireg pucanja tog istog bratstva i jedinstva, pa i zajedništva, same Jugoslavije.

Brakovi vladara su uvijek (i) politički: oni služe da bi se naglasila prijateljstva i stvorila savezništva, da bi se zemlja dodatno učvrstila i stabilizirala. U ovom slučaju to je bilo naročito važno nakon tragičnog iskustva međunacionalnih i ideoloških konflikata kroz koje je prošla u Drugom svjetskom ratu – posebno u Hrvatskoj, između Hrvata i Srba. Bio je to i pravi partizanski brak, premda sklopljen sedam godina nakon kraja rata.

Jovanka Broz bila je, kao što ističemo u prvom dijelu izložbe, partizanska ilegalka od 1941. a aktivna borkinja od 1942. Prvu ratnu godinu provodi kao kurir koji partizanske ilegalce iz Zagreba i drugih mjesta vodi kroz njenu rodnu Liku (rođena je u Pećanima u općini Korenica, 7. prosinca 1924. u braku Mihaila-Miće Budisavljevića i Milice rođ. Svilar), povezujući ih s partizanskim jedinicama. U kolovozu 1942. postaje borac Prve ženske omladinske partizanske čete, a potom i Druge ličke brigade Šeste ličke divizije. U ratu je bila dvaput ranjena, a za hrabrost je ne samo odlikovana nego i unaprjeđivana, pa je u ratu bila najmlađa žena s oficirskim činom (poručnice, od 1944.). Rat je dočekala na Srijemskom frontu, kao osoba zadužena za prihvatilišta za ranjenike. Ovom izložbom, koju otvaramo u godini u kojoj progresivni svijet slavi 80-godišnjicu oslobođenja od fašizma, odajemo priznanje ne samo Jovanki Budisavljević, nego i brojnim drugim ženama koje su aktivno sudjelovale u Narodno-oslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, u borbi za slobodu i suverenitet svoje domovine.

U vanjskopolitičkom smislu, lik Jovanke Broz je bio simbol različitosti između jugoslavenskog i ostalih (a naročito sovjetskog i kineskog) socijalizma. Glamuroznost, elegantnost, modernost i ekstravagantnost Jovanke Broz, koje možemo vidjeti po haljinama, torbama, osobnim predmetima i u stilu jugoslavenske *prve*

dame, bili su izraz želje Titove Jugoslavije da svijetu pokaže sliku o mladoj, lijepoj, suvremenoj, naprednoj zemlji – zemlji koja se sasvim uklapa u dominantne svjetske (zapadne) trendove, a istovremeno odudara od ustaljenih ‘sivih’ praksi odijevanja istočno-europskih i sovjetskih *prvih dama*. Odjevni predmeti koji se mogu vidjeti na ovoj izložbi imali su, dakle, i političku funkciju.

Kad se radi o trećem dijelu njena fascinanta života – ono je najteže opisati, jer se u njemu Jovanka Broz više ne pojavljuje u javnosti, a šire se spekulacije o njoj. Neke su očigledno netočne, primjerice da joj je država uzela sve i izbacila ju iz *Bijelog dvora* samo u spavaćici. Odnos prema njoj pri seljenju u dodijeljenu joj vilu – u Bulevaru kneza Aleksandra 75 u Beogradu – sigurno nije bio primjeren, a možda ni zakonit. Tito je, kao što znamo, bio osoba izvan i iznad zakona – na njega se uobičajena pravila nisu odnosila, pa je tako bila tretirana i ona. Međutim, u kasnijim je godinama Jovanka sama odbijala surađivati s onima koji su predstavljali državu, te je pokazala stanovitu dozu, kako danas svjedoče oni koji

su je dobro poznavali, tvrdoglavosti i prkosa, inata – tako svojstvenog mnogima iz naših krajeva.

Ali, u toj tvrdoglavosti je bilo i namjernog otpora, razočaranja i odbijanja suradnje iz revolta prema sistemu kojemu je ona lojalno služila kao svakodnevna sudionica i svjedokinja događaja pri samom njegovom vrhu. I nakon raspada Jugoslavije, Jovanka Broz ostaje ponosno nečujna. Ona se bori za svoja prava

i ne ostaje pasivna u tome, ali ostaje do kraja lojalna svom suprugu, svojim idealima i svojoj simboličkoj ulozi. Postaje neka vrsta tragične figure – napuštene nekadašnje heroine, nekadašnje ikone, koja sada predstavlja lošu savjest zemlje koje više nema, kao i onih zemalja koje su je naslijedile. U odnosu prema Jovanki Broz vidi se, naime, kontinuitet odnosa prema onima koji su ‘pali s vlasti’, prema jednoj ženi koja se bori za prava koja ne može ostvariti, koja prolazi kroz neproglašeni kafkijanski *proces*.

Za Srbe u Hrvatskoj – a ovu izložbu organizira Srpsko narodno vijeće u suradnji s Fondacijom *Jovanka Broz*, u Srpskom kulturnom centru u Zagrebu – Jovanka Broz (Budisavljević) je jedna od njih / nas. Ona je to bila i u partizanima – kao jedna od brojnih mladih žena koje su se junački suprotstavile zlu ustaštva i svakog drugog fašizma – i u doba kad je, kao supruga Predsjednika Republike bila njihova ‘veza’ do Tita. Srbi iz Hrvatske su joj u periodu od 1952. do sredine sedamdesetih često pisali pisma, da bi je informirali o stvarnom životu ali i općenito o stanju u zemlji, smatrajući da na taj način mogu (neformalno) ostvariti utjecaj koji više nisu mogli tako izravno ostvariti na formalan način. Čak i kad ona ne bi odgovarala, izbjegavajući da ju se vidi kao njihovu ‘zaštitnicu’ ili medij eventualnog privilegiranja svog zavičaja, svejedno su o njoj govorili kao o ‘našoj Joki’.

Stjecaj će kasnijih okolnosti – onih iz devedesetih godina 20. stoljeća – dovesti do toga da sudbina Jovanke Broz u mnogočemu postane slična sudbini Srba iz Hrvatske. Mnogi od njih će izgubiti svoju ‘širu’ domovinu, a ona ‘uža’ neće za njih pokazati ni dovoljno razumijevanja ni empatije. Smatralo ih se važnima u socijalističkoj Jugoslaviji, za koju su dali velike žrtve i kojoj su – kroz partizansku borbu – dali golem doprinos. Možda su upravo i zbog toga s raspadom Jugoslavije postali velike žrtve svojih dotadašnjih života i životnih odluka. Drugi su ih sada kažnjavali jer su bili ‘privilegirani’ u prethodnom sistemu, a u stvarnosti su i oni – u bitnome – bili više lik nego glas, više pratnja nego oni koji donose bitne odluke.

Zbog svega toga, ova izložba označava povratak Jovanke Broz kući – među svoje.

Dejan Jović

GLAS JOVANKE BROZ

Ova izložba ukazuje na glas žene u tri različita segmenta života Jovanke Broz u kojima su jasno izraženi njezin nepokolebljiv stav i upornost. Izložba uspostavlja kontinuirani glas borkinje i prve dame Jugoslavije te nadomješta naizgled oduzeti glas protagonistice izložbe nakon njenog prisilnog udaljavanja od Tita te perioda šutnje koja nastupa nakon Titove smrti i raspada Jugoslavije. Taj period izolacije izložba tumači kao njenu svjesnu odluku, dostojanstven oblik suprotstavljanja društvenom i političkom okruženju koje ju je odbacilo.

U prvom dijelu izložbe pratimo kroz fotografije i dokumente mladu Jovanku Budisavljević, odlučnu djevojku koja se pridružuje narodnooslobodilačkoj borbi, u kojoj je bila i ranjavana, no koja ne odustaje te s dvadeset godina postaje najmlađa žena s oficirskim činom. Tako prva od zastava, dio likovnog postava¹ izložbe *Glas Jovanke Broz*, ilustracija Jovanke kao mlade partizanke, obučene u pump-hlače od talijanske deke i vojničku košulju, predstavlja Jovanku kao jednu od osamdeset odabranih djevojaka koje su se javile za formiranje Prve ličke ženske omladinske partizanske čete, prve jedinice ove vrste u NOB-u jugoslavenskih naroda formirane u Lici², među kojima je samo nekoliko djevojaka imalo više od dvadeset godina. Ujedno zastava mlade partizanke simbolizira i sve druge djevojke i žene koje su NOB-u doslovno izvojevale svoja prava. Jovanka je postala članica Komunističke partije Jugoslavije 1942. godine te je bila dio Šeste ličke divizije³ koja je napustila je Liku 1943. godine i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa u Bosni. Nešto prije početka Sedme neprijateljske ofanzive i desanta na Drvar Jovanka je postala politički komesar u korpusnoj bolnici. Kako u velikom dijelu izložba govori i o odjeći, iskoristit ću riječi Jovankinog biografa Đure Zagorca: 'Jovanka je bila jedna od prvih pripadnika ženske čete koja je prihvatila *da opremu aktivnog borca zamijeni bolničkom*, čemu su sigurno doprinela lična i porodična stradanja.'

¹ Za dizajn postava, vizualni identitet i ilustracije izložbe zaslužan je dizajnerski studio Parabureau.

² Prva lička ženska omladinska partizanska četa formirana je 25. 8. 1942. godine u selu Trnavac u blizini Plitvičkih jezera.

³ Šesta lička divizija odlazi iz Like u Bosnu te 1943. godine ulazi u sastav 1. proleterskog korpusa u Bosni, kasnije nazvanog Nikola Tesla.

Prvi segment izložbe želi ukazati na ulogu žena u NOB-u, koje su vjerovale da budućnost za koju se bore donosi ne samo slobodu i nezavisnost zemlje nego slobodu i prava ženama. Kako izbijanjem ustanaka težište aktivističkog djelovanja proleterki uključuje i mobilizaciju seoskih žena, pod utjecajem uključenih komunistkinja progresivnu akciju na selu imaju neko vrijeme zadruga, pa Seljačko kolo Samostalne demokratske stranke ima svoju čitaonicu u kući Jovankinog oca Miće Budisavljevića Zalića u selu Pećani, što je u velikoj mjeri utjecalo na Jovankin životni put, s obzirom na to da su se i kasnije u njihovoj kući održavali sastanci za pomoć partizanskom pokretu.

Budući da je Jovanka Budisavljević bila visoko pozicionirana i afirmirana žena NOB-a, njeno imenovanje za domaćicu i higijeničarku u Belom dvoru danas možda zvuči neadekvatno očekivanjima i dovodi u pitanje osnovne premise Rezolucije⁴ Prve zemaljske konferencije AFŽ-a, koja ističe: 'U toku oslobodilačkog rata dogodio se krupan, istorijski preokret. Stupajući aktivno u borbu za oslobođenje svoga naroda žene istovremeno dobivaju i potpunu ravnopravnost s muškarcem. U redovima narodnooslobodilačke vojske i na oslobođenoj teritoriji, žene su stekle potpunu ravnopravnost u vojsci, one zauzimaju sve političke i vojne funkcije prema zaslugi i sposobnosti; na oslobođenoj teritoriji dobile su pravo biranja i pravo da budu izabrane...' Međutim, Jovanka Budisavljević bila je počašćena mogućnošću da preuzme takvu funkciju i boravi u blizini Josipa Broza Tita, s tim da će tu funkciju postepeno i smjerno preoblikovati i nadopunjavati. Godine 1952. postaje Jovanka Broz, prva dama, pratnja predsjednika Tita na službenim putovanjima i prijemima. Druga zastava istaknuta na ovoj izložbi ukazuje na njezinu upečatljivu pojavu u ulozi prve dame Jugoslavije. Jovanka Broz, unatoč tome što je bila partizanka s vojnim činovima, unutar novog sustava politički nije bila uvažavana, iako je imala političkih ambicija i sudjelovala je na službenim sastancima državnog vrha te je prenosila Titu svoja razmišljanja vezano za njegove bliske suradnike.

Godine 1956. Jovanka se pojavljuje na naslovnoj stranici časopisa *Žena danas* te je tada dala i izjavu za časopis. 'Tako saznajemo da je Jovanka Broz primijetila kako

⁴ Rezolucija Prve zemaljske konferencije AFŽ-a, 8. XII. 1942, Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (AIHRPH), oznaka AFŽ, broj 1/1b.

se sadržaji vezani za položaj žene mogu naći skoro isključivo u standardizirano ženskim časopisima, a da se u dnevnoj štampi skoro i ne spominje ništa o statusu žene, i zaključuje: “Pitanja političkog i društvenog položaja žena i ostale probleme u vezi sa ovim smatram da treba da se tretiraju kroz ostale stranice na kojima se piše o pitanjima našeg unutarnjeg života, jer ovo kao što je poznato, nisu neki posebno ženski problemi, nego zajednički problemi čitavog našeg društva i kao takve ih treba i tretirati kroz štampu.”⁵ Jedan od glavnih argumenata za ukidanje AFŽ 1953. bio je baš taj – da su žene dobile sva politička i socijalna prava i da se njihov status sada ne treba promatrati izolirano od položaja ostalih članova društva, te stoga nije potrebno ni postojanje ženske političke organizacije.⁶

Svjetski mediji je većinom u početku predstavljaju kao suprugu Josipa Broza Tita, a njena pojava, način odijevanja i osmijeh dominirali su na zajedničkim fotografijama te su u velikoj mjeri nadopunjavali stil predsjednika i gradili imidž nove, moderne socijalističke države.

⁵ Časopis Žena danas, 'Jovanka Broz u poseti našoj redakciji', februar — mart, 1956, str. 4.

⁶ Ivana Pantelić, 'Uspon i pad "Prve drugarice" Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost 1952 — 2013'. JP Službeni Glasnik, Beograd, 2018.

Zbog svog načina odijevanja po najnovijoj europskoj modi, ali i po eleganciji i osobnom stilu bila je prepoznata kao modna ikona u pedesetim i šezdesetim godinama Titove Jugoslavije. Stoga izložba u svom centralnom dijelu donosi kolekciju haljina i drugih odjevnih predmeta koji su karakteristični za taj životni period Jovanke Broz, i to kroz dokumentarne fotografije s prijema i putovanja na kojima ih je nosila, a koje bilježe i brojne državnike, političare, glumce, kao i niz zajedničkih trenutaka Jovanke i Tita, i koje nam za izložbu ustupa partner izložbe Fondacija Jovanka Broz.

Treći dio izložbe je pod zastavom glasne i mučne šutnje, izraženog inata i dostojanstva. U tom segmentu izložba ukazuje na namjernu društvenu i političku izolaciju Jovanke Broz te s druge strane na Jovankin otpor prema sustavu kroz samoizolaciju od javnosti i odluku o šutnji pred medijima. U tom periodu života Jovanka Budisavljević Broz živi život obespravljene supruge, žene koja se bori za svoja građanska prava. Nakon Titove smrti ne traži nekretnine, na koje bi sve druge žene stekle pravo nakon smrti njihovih supružnika, ona ne koristi svoja poznanstva sa svjetskim državicima niti kontaktira medije, već se bori pravnim putem za ono što je oblačila i koristila, potražuje nakit, torbice, odjeću i svoja prava.

U trećem dijelu izložbe donosimo fotografsku i filmsku arhivu, štampu, pisma, te brojne dokumente vezano za ostavštinu i medijski kreirane konstrukte o Jovanki Broz, među kojima je i onaj da je Jovanka živjela bez osobnih dokumenata. U prilog za oslikavanje takvog konstrukta prilažemo njezinu *ličnu kartu* još neodlijepljenu s papira, koja potvrđuje Jovanku kao osobu dosljednu u otporu prema onome što joj nije prihvatljivo, a za nju je to bila nova država i nestanak one u kojoj je željela živjeti.

Davorka Perić

